

YOSHLAR NUTQIDA PARAZIT SO‘ZLARING TA’SIRI

Gapparov Otabek Murodovich

Xorijiy filologiya fakulteti, Qo‘qon davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20179387>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada yoshlar nutqida keng tarqalib borayotgan parazit so‘zlarning mohiyati, kelib chiqish sabablari va ularning nutq madaniyatiga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, parazit so‘zlar nutq sifatining pasayishiga, fikrlash jarayonining zaiflashishiga va muloqot samaradorligining kamayishiga olib keladi. Muammoni bartaraf etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so‘zlar: parazit so‘zlar, nutq madaniyati, yoshlar nutqi, kommunikatsiya, til boyligi.

Bugungi globallashtirish va axborot almashinuvi jadallashgan davrda yoshlar nutqida ortiqcha, semantik jihatdan zaif yoki muayyan kontekstda ma’no yuklamaydigan birliklarning faol qo‘llanilishi kuzatilmoqda. Tilshunoslikda bunday birliklar ko‘pincha “parazit so‘zlar” sifatida talqin etiladi. Ularning nutqda haddan tashqari ko‘p ishlatilishi nafaqat o‘zbek adabiy tilining me’yoriy sofligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, balki yoshlarning fikrni izchil, aniq va mantiqiy ifodalash ko‘nikmalariga ham bevosita ta’sir etadi. Shu bois mazkur masala zamonaviy nutq madaniyati, kommunikativ kompetensiya va yoshlar lingvistik xulq-atvorini o‘rganish nuqtayi nazaridan dolzarb hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi yoshlar nutqida uchraydigan parazit so‘zlarning yuzaga kelish omillarini aniqlash, ularning nutq sifati va muloqot jarayoniga ta’sirini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida yoshlar og‘zaki nutqini kuzatish, keng qo‘llaniladigan parazit birliklarni aniqlash, ularning funksional xususiyatlarini tahlil qilish, shuningdek, nutq shakllanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy va madaniy omillarni o‘rganish usullaridan foydalanildi. Xususan, “mana”, “xo‘p”, “qanaqa”, “umuman”, “ya’ni” kabi birliklarning turli kommunikativ vaziyatlarda qo‘llanish holatlari tahlil qilindi. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy madaniyat, ta’lim muhiti hamda nutq madaniyatiga oid ilmiy manbalardagi nazariy qarashlar umumlashtirildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, parazit so‘zlar yoshlar nutqida, avvalo, pauzalarni to‘ldirish, fikrni shakllantirish jarayonida vaqt yutish yoki muloqotni uzluksiz davom ettirish vositasi sifatida qo‘llaniladi. Ayrim hollarda bunday birliklar so‘zlovchining o‘z fikrini aniq ifodalashda qiynalayotganini, nutqiy tayyorgarlikning yetarli emasligini yoki lug‘at boyligining cheklanganligini namoyon etadi. Shuningdek, parazit so‘zlarning keng tarqalishida internet va ijtimoiy tarmoqlar tili, ommaviy madaniyat namunalariga taqlid qilish, norasmiy muloqot uslublarining kundalik nutqqa singib borishi muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Tahlillar parazit so‘zlarning nutq jarayonida bir qator salbiy oqibatlariga olib kelishini ko‘rsatadi. Avvalo, ularning ortiqcha qo‘llanilishi nutqning aniqligi va ifodaviyligini pasaytiradi. Natijada so‘zlovchining fikri tinglovchi tomonidan to‘liq va ravshan qabul qilinmasligi mumkin. Ikkinchidan, bunday birliklar mantiqiy va tanqidiy fikrlash jarayoniga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi, chunki fikrning tizimli ifodalanishi o‘rniga nutqda keraksiz takrorlar va bo‘sh birliklar ko‘payadi. Uchinchidan, muloqot samaradorligi pasayadi, so‘zlovchi haqida esa nutq madaniyati yetarli darajada shakllanmagan degan salbiy taassurot yuzaga kelishi mumkin. Bundan tashqari, parazit so‘zlarning doimiy qo‘llanilishi lug‘at boyligining faol rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, yoshlar nutqida parazit so'zlarning kamaytirilishi faqat individual nutqiy nazorat bilangina emas, balki kompleks yondashuv orqali amalga oshirilishi lozim. Bunda, avvalo, yoshlar orasida nutq ustidan o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmasini shakllantirish muhimdir. Shuningdek, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, badiiy va ilmiy matnlar bilan muntazam ishlash orqali lug'at boyligini oshirish samarali vosita hisoblanadi. Ta'lim muassasalarida nutq madaniyati, og'zaki va yozma muloqot, fikrni aniq va izchil ifodalashga qaratilgan mashg'ulotlarni kuchaytirish zarur. Ommaviy axborot vositalari, blogerlar, pedagoglar va jamoatchilik yetakchilari tomonidan adabiy til me'yorlariga asoslangan toza nutq namunalarining targ'ib qilinishi ham yoshlar nutqiy madaniyatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ota-onalarning farzandlar nutqiga e'tibor qaratishi, oilaviy muloqotda adabiy tilga yaqin, aniq va ravon nutq namunalarini shakllantirishi zarur.

Parazit so'zlar masalasi faqat o'zbek tilshunosligiga xos hodisa emas, balki umumiy tilshunoslikda ham keng o'rganilgan nutqiy jarayonlardan biri hisoblanadi. Xalqaro tilshunoslikda bunday birliklar ko'pincha *filler words*, *filled pauses*, *discourse markers* yoki *discourse-pragmatic markers* terminlari bilan izohlanadi. Deborah Schiffrin o'zining *Discourse Markers* nomli tadqiqotida bunday birliklar suhbat jarayonida fikrning izchilligini ta'minlash, tinglovchi va so'zlovchi o'rtasidagi muloqot oqimini boshqarish hamda nutqning lokal va global tuzilishini tashkil etishda muayyan vazifa bajarishini ta'kidlaydi. Shu jihatdan qaraganda, parazit so'zlar har doim ham mutlaqo "ma'nosiz" birlik sifatida baholanmasligi, balki ularning kontekstual va pragmatik vazifalari ham hisobga olinishi lozim.

Ingliz tilshunosligida "uh" va "um" kabi to'ldiruvchi birliklar ustida olib borilgan tadqiqotlar ham parazit so'zlarning nutqiy jarayondagi murakkab tabiatini ko'rsatadi. H. H. Clark va J. E. Fox Tree tomonidan olib borilgan tadqiqotda "uh" va "um" birliklari oddiy tovushli pauza emas, balki so'zlovchining nutqda qisqa yoki uzoqroq kechikish yuz berishini tinglovchiga oldindan bildiruvchi signal sifatida talqin qilinadi. Mualliflarning fikricha, bunday birliklar so'zlovchining kerakli so'zni izlayotgani, fikrni davom ettirishga tayyorlanayotgani yoki muloqotdagi navbatni saqlab turishga intilayotganini ko'rsatishi mumkin.

Shu bilan birga, parazit so'zlarning haddan tashqari ko'p va o'rinsiz ishlatilishi nutq madaniyati nuqtayi nazaridan salbiy hodisa sifatida baholanadi. O'zbek tilshunosligida nutqning sofligi muhim kommunikativ mezonlardan biri sanaladi. R. Rasulov va Q. Mo'ydinovning *Nutq madaniyati va notiqlik san'ati* nomli qo'llanmasida parazit so'zlar til madaniyati uchun yot hodisa sifatida ko'rsatiladi hamda ular, asosan, so'zlashuv nutqida ko'p qo'llanib, notiq nutqining ravonligi va ta'sirchanligiga putur yetkazishi qayd etiladi. Bu qarash yoshlar nutqida uchraydigan "haligi", "nima desam ekan", "qanaqa", "anaqa", "umuman", "ya'ni", "xullas" kabi birliklarni nutq madaniyati mezonlari asosida tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi.

O'zbek tilidagi so'nggi tadqiqotlarda ham parazit so'zlarning nutq jarayonidagi o'rni, ularning kelib chiqish sabablari va bartaraf etish yo'llari alohida o'rganilmoqda. A. M. Shofqorovning "Nutqda qo'llanadigan parazit so'zlar va ularni bartaraf etish" nomli maqolasida parazit so'zlar muloqot jarayonida yuzaga keladigan kamchilik sifatida baholanadi hamda ularning nutqqa salbiy ta'siri va bunday birliklarni kamaytirish masalalari tahlil qilinadi. Mazkur manba parazit so'zlarni nafaqat lingvistik, balki pedagogik va kommunikativ muammo sifatida ham o'rganish zarurligini asoslaydi.

Yoshlar nutqidagi parazit soʻzlar koʻpincha psixolingvistik omillar bilan ham bogʻliqdir. Ogʻzaki muloqot jarayonida soʻzlovchi fikrni tezda shakllantirish, kerakli soʻzni topish, suhbatdosh eʼtiborini ushlab turish yoki nutqiy pauzani toʻldirish zarurati bilan duch keladi. Bunday holatda parazit soʻzlar vaqtinchalik “tayanch birlik” vazifasini bajaradi. Biroq ularning odat tusiga kirishi nutqning aniqligi, ixchamligi va mantiqiylikiga salbiy taʼsir koʻrsatadi. Filologiya yoʻnalishi talabalari nutqiga bagʻishlangan tadqiqotlarda ham parazit soʻzlarning yuzaga kelish sabablari sifatida nutqiy tayyorgarlikning yetarli emasligi, psixologik omillar va ijtimoiy muhit taʼsiri koʻrsatiladi.

Parazit soʻzlarning yana bir muhim jihati ularning ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy madaniyat bilan bogʻliq holda tarqalishidir. Bugungi kunda yoshlar muloqotining katta qismi internet, messenjerlar, videobloglar va qisqa video platformalari orqali shakllanmoqda. Bunday muhitda tezkor, qisqa, emotsional va koʻpincha norasmiy nutq shakllari ustuvorlik qiladi. Natijada ogʻzaki muloqotda uchraydigan ayrim ortiqcha birliklar raqamli kommunikatsiya orqali yanada kengroq ommalashadi. Bu holat yoshlarning nutqiy odatlariga taʼsir etib, adabiy til meʼyorlariga mos ravon va aniq nutq shakllanishini murakkablashtirishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, parazit soʻzlarni butunlay inkor etishdan koʻra, ularning funksional va nofunksional qoʻllanish holatlarini farqlash muhimdir. Masalan, ayrim diskurs markerlar muloqotni davom ettirish, suhbatdosh bilan aloqa oʻrnatish yoki fikrni izohlash vazifasini bajarishi mumkin. Ammo ular nutqda haddan tashqari takrorlansa, mazmuniy yuklama bermasa va fikrni ifodalashga toʻsqinlik qilsa, parazit birlikka aylanadi. Demak, asosiy muammo bunday soʻzlarning mavjudligida emas, balki ularning meʼyordan ortiq, nazoratsiz va oʻrinsiz qoʻllanishidir.

Maqola doirasida parazit soʻzlarni oʻrganishda ularni uch guruhga ajratish maqsadga muvofiqdir: birinchisi — pauzani toʻldiruvchi birliklar: “haligi”, “anaqa”, “nima desam ekan”; ikkinchisi — fikrni bogʻlovchi yoki izohlovchi, ammo ortiqcha ishlatilganda nutqni ogʻirlashtiruvchi birliklar: “yaʼni”, “demak”, “umuman olganda”; uchinchisi — taqlid va odat natijasida shakllangan birliklar: “xullas”, “xoʻp”, “mana”, “qanaqa”. Bunday tasnif parazit soʻzlarning nutqdagi real vazifasini aniqlash va ularni bartaraf etish boʻyicha aniq metodik tavsiyalar ishlab chiqishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, parazit soʻzlarning yoshlar nutqida keng qoʻllanilishi zamonaviy oʻzbek tilining nutqiy madaniyati bilan bogʻliq dolzarb muammolardan biridir. Ularning kamaytirilishi yoshlarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish, fikrlash madaniyatini yuksaltirish va oʻzbek tilining ifoda imkoniyatlarini saqlab qolishda muhim ahamiyatga ega. Shu sababli mazkur muammoni lingvistik, pedagogik va ijtimoiy jihatdan izchil oʻrganish hamda amaliy choralar ishlab chiqish zarur.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Karimov I.A. Yuksak maʼnaviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Maʼnaviyat, 2008.
2. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. — Toshkent: Oʻqituvchi, 2013.
3. Rasulov R. Oʻzbek tili stilistikasi. — Toshkent: Fan, 2010.
4. Nurmonov A., Mahmudov N. Oʻzbek tilining nazariy grammatikasi. — Toshkent: Fan, 2015.
4. Ganiyevich, M. T., & Saminova, M. D. (2023). Factors in The Formation of a Healthy Lifestyle Among University Students. *Journal of Advanced Zoology*, 44(5).

5. Dilfuza, M. (2023). Exploring the benefits of bilingualism in early childhood.". In *CANADA" INTERNATIONAL CONFERENCE ON DEVELOPMENTS IN EDUCATION, SCIENCES AND HUMANITIES* (Vol. 9, No. 1)
6. Ahmedova, H. T., Mamajonova, M. N., Mirzaliyev, T., & Mirzaliyeva, D. S. (2022). The Role And Importance Of The East Individual Creators In The Development Of Rhetoric Subject. *Journal of Positive School Psychology*, 6(11).
7. Saminovna, M. D., & Solijanovna, M. D. (2021). Integrated Approach to Russian Language Lessons. *Academicia Globe*, 2(04), 179-182.
8. Mirzaliyeva, D. (2022). UNCONVENTIONAL METHODS OF TEACHING IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 8.071*, 11(11), 149-151.
9. Mirzalieva, D. S. (2022). Principles of formation of the culture of speech of students in the Russian language classes at the university. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036*, 11(12), 303-305.
10. Ganiyevich, M. T. (2023). STUDYING PHRASEOLOGY IN UNIVERSITIES. *Confrencea*, 12(12), 122-127.
11. Ganiyevich, M. T., & Saminovna, M. D. (2023). Factors in The Formation of a Healthy Lifestyle Among University Students. *Journal of Advanced Zoology*, 44(5).
12. Mirzaliev, T. G. (2022). The effectiveness of the use of innovative methods in teaching Russian language and literature. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036*, 11(12), 296-298.
13. Mirzaliev, T. G. (2023). SCIENTIFIC TEXT AS A SOURCE OF ENRICHMENT OF PROFESSIONAL SPEECH. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(3), 84-88.
14. Ahmedova, H. T., Mamajonova, M. N., Mirzaliyev, T., & Mirzaliyeva, D. S. (2022). The Role And Importance Of The East Individual Creators In The Development Of Rhetoric Subject. *Journal of Positive School Psychology*, 6(11).
15. Rajapova, M., & Mamajonov, A. (2023). Linguistic and cultural characteristics of allegorical devices used in a literary text. *Society and innovations*, 4, 2181-1415.